

УДК 8.82 – 312.2

О.А. Огульчанська

**СВОЕРІДНІСТЬ ХРОНОТОПУ У РОМАНАХ
Г. ПАГУТЯК «СЛУГА З ДОБРОМИЛЯ»
І В. ОРЛОВА «АЛЬТИСТ ДАНИЛОВ»**

Діалог культур дає змогу глибше усвідомити самодостатність національних літератур, акцентувати на їх оригінальності. Компаративне прочитання романів В. Орлова «Альтист Данилов» і Г. Пагутяк «Слуга з Добро миля» у типологічному аспекті видається слушним і закономірним. Роман української письменниці має ознаки «хімерної прози», російського письменника – «магічного реалізму». Це дає підстави для порівняльного аналізу творів. Актуальність дослідження полягає у тому, що зазначені твори ще не були об'єктом компаративного аналізу.

На сьогодні не існує точного визначення «хімерної прози», на відміну від «магічного реалізму», незважаючи на те, що інтерес літературознавців до питання її жанрово-стильових ознак не згасає впродовж багатьох десятиліть (О. Важеніна, М. Ільницький, А. Кравченко, М. Павлишин, А. Погрібний, М. Стрельбицький, О. Федотенко, В. Чайковська, Г. Штонь та ін.). У нашому дослідженні ми обираємо

за орієнтир запропоновані А. Погрібним визначальні риси химерних творів, такі як: розкутість уяви, що супроводжується використанням фантастичних елементів, сміху; цілеспрямоване зміщення часово-просторових координат; важлива роль філософської думки [3, с. 20]. А отже до спільних ознак «химерної прози» і творів, написаних у руслі «магічного реалізму» можна віднести: деформацію хронотопу, тяжіння персонажів до філософських роздумів, використання міфу (як прямого, так і трансформованого, переосмисленого), співіснування на рівних правах реального світу й ірреального.

На окрему увагу заслуговує аналіз часопросторових меж романів. Адже хронотоп виконує жанротвірну, сюжетотвірну і, певною мірою, характеротвірну функції. Варто зазначити, що обидва автори послуговуються різними формами простору: закритий/відкритий, свій/чужий. Так, у романі «Слуга з Добро миля» назва кожного розділу є інформаційним носієм, окреслює часові і просторові межі, що можуть розширюватися, якщо того потребує ідейний задум автора: «Лаврів, 1939 рік», «Добромиль, 1949 рік», «Слуга з Добромиля. Близько 1287 року», «Спас, близько 1294», «Лаврів, 1302 рік», «Добромиль, 1949 року» тощо. Таким чином у творі тісно взаємодіють минулий час і теперішній. Зважаючи на те, що роман має жанрово-стильові ознаки химерної прози, цілком закономірним видається те, що головний персонаж діє у всіх наявних у творі просторових і часових координатах – близько 800 років. У такий спосіб авторка досягає розширення часових координат, акцентуючи на роках, що мали важливе значення для формування моральних, етичних і естетичних принципів головного персонажа. За теперішній у романі слугує 1949 рік. Як свідчать назви розділів, для роману «Слуга з Добро миля» характерний нелінійний вид нарації. У розділах, в яких функціонує теперішній час, нарація ведеться від третьої особи (об'єктивна), що дає змогу об'єктивно оцінити ситуації; у розділах, в яких змальовано минуле, – від першої (суб'єктивна). Час у творі точно окреслений. Письменниця конкретизує пору року, змальовуючи пейзажні картини, що є не лише тлом, на якому розгортаються події, а й виконує низку важливих ідейно-естетичних завдань. Перший розділ розпочинається описом села: «Село обтулилось туманом і не бачило, або

не хотіло бачити того безчинства, що діялось у василіанському монастирі» [2, с. 5с.]. Перше речення дає чітке уявлення про місце, де відбуватимуться події (село) і конкретизує його (монастир). Авторка конкретизує простір і часовими координатами (зміна пір року; доби). Наприклад: «Листопадова імла не впала навіть в обід, сповзала з гір хіба на третій день...» [2, с. 6]; «Сталося це наступної осені, коли сонце пекло вдень по-літньому, а вночі трава хилилася, підтята невидимим інеем» [2, с. 95]. Подібне детальне фіксування часопросторових координат знаходимо і в романі В. Орлова. Як і Г. Пагутяк російський письменник повсякчас акцентує не лише на зміні пір року, а й на точному зазначенні часу: «... по воскресеньям» [1, с. 3], «с утра» [1, с. 4], «раз в месяц» [1, с. 47], «В одиннадцать Данилов появился на улице Качалова в студии звукозаписи...» [1, с. 7], «В семь Данилов, кляня свою слабохарактерность, подъехал к стеклянному с алюминиевой плиссировкой под козырьком крыши клуба НИИ» [1, с. 49]. Також на відміну від роману «Слуга з добро миля», у якому усі події (реальні і фантастичні) відбуваються в реальному часопросторі з чітко визначеними хронотопними координатами, у творі «Альтист Данилов» є чітке розмежування простору реального – планета Земля, і простору ірреального, фантастичного – часопростір демонічного світу: «На складе под расписку Данилову выдали серебряный браслет системы “Небо – Земля”» [1, с. 35]. Переважна більшість подій у романі відбувається на Землі, в конкретно окресленому просторі (місто Москва). Письменник вдається до деталізації, конкретизації часопростору столиці: «.. в дом с башенкой на Аргуновской улице» [1, с. 7], «останкинское небо» [1, с. 8], «Шереметьевский дворец» [1, с. 20], «Над станцией Крюково» [1, с. 21]. У такий спосіб крок за кроком перед реципієнтом вимальовується цілісний образ міста як повноправного персонажа роману. Події, що відбуваються в іншому часопросторі, демонічному, пов'язані з основною сюжетною лінією лише через головного персонажа, якому виносять догану і викликають у світ демонів. Причому час на землі залишається незмінним, поки Данилов знаходиться в іншому часопросторовому вимірі: «Времени в Москве не прошло ни секунды» [1, с. 115]. У творі чітко розмежується час реальний (людський)

і фантастичний: «Данилов сам себе изъясил из людского времени» [1, с. 141]. І далі автор пояснює, як відбувається така часова трансформація: «Данилов как бы в электричке, на ходу, разжимал закрытые двери и оказывался между ними, то есть на самом деле он разжимал людское время, был вне его, но и двигался вместе с ним, а потом отпускал двери времени, они сжимались опять, и Данилов возвращался в то самое мгновение, из которого по необходимости вышел» [1, с. 114]. Такий принцип побудови хронотопу дозволяє авторові маневрувати оповіддю, розширювати можливості часопросторових координат. Час у творі виконує характеровірну функцію, дозволяє наголосити на важливості певної ситуації (переважно у сюжетній лінії, пов'язаній із коханням Данилова). У цих випадках час «розтягується», уповільнюється: «Потом они стояли на лестнице у Наташиной квартиры и долго не могли отпустить друг друга. Время стекало в глиняный кувшин и застывало в нём гречишным мёдом» [1, с. 103], «А до Наташи ещё восемь часов... – подумал Данилов» [1, с. 117]. Ще однією формою часу, яку використовує автор, є неозначений час («потом»). Автор використовує його у тому випадку, коли важливим є не час, коли відбулася подія, а сама подія. «... Худенького и робкого взяли в музыкальную школу-интернат. Потом была консерватория, потом – оркестр на радио, потом – театр» [1, с. 32].

Ідейне і смислове навантаження несе дощ (символ очищення), що супроводжує Слугу впродовж його подорожі. У Біблії дощ є проявом вищої божественної благодаті [4, с. 114]. Але іноді дощ приносить більше лиха, аніж користі, коли він не вщухає декілька днів поспіль. А це, за Біблією, символізує гнів Божий [4, с. 114]. «Добромиль задрімав під монотонним дощем, який вважав таким же реальним, як і комендантські години, що їх запроваджували різні влади ось уже десять років. Дощі – не дивина в цих краях, і вони не шкодять білій землі в горах і навіть в темній долині. Можна вважати їх навіть гарною нагодою перепочити, тільки б Вирва не вийшла з берегів і не позносила містки, не позабирала худобу зі стаєнь і не повідкушувала городи при березі. Три дні дощу – то вже лихо...» [2, с. 89].

Окремо виділяємо хронотоп (мотив) дороги. Мандруючи містами і селами, Слуга знайомиться з новими людьми, на його шляху

виникають певні перешкоди, конфліктні ситуації. Мотив дороги дає змогу акцентувати на визначальних рисах характеру персонажа, наголосити на слабких і сильних його сторонах. Приналежність твору до «хімерної прози» дає змогу авторці на власний розсуд розширювати/звужувати часопросторові виміри, використовувати ретроспекційні прийоми (спогади Слуги). Слуга живе уже багато століть і існує у власних/інших часових вимірах. Адже реальний час не впливає на зміни у його зовнішності, змінюються лише зовнішні часопросторові межі. А він існує поза часом і простором. У романі В. Орлова також можна виокремити мотив дороги (щоправда, умовний), що не лише розширює часопросторові межі роману, а й виконує характеротвірну функцію. Опису реального шляху як такого у романі немає, адже Данилов наділений здатністю за секунду долати тисячі кілометрів. Він долає великі відстані, коли потребує спокою, відпочинку: «Было у него в Андах место успокоения» [1, с. 23], «Они и появились. Данилов увидел своё заветное место и стал снижаться. Место было тихое, в горах, у моря...» [1, с. 26]. Тут на перше місце виступає психологічний часопростір персонажа. Данилов не відчуває себе комфортно і затишно у власній квартирі, яка «...походила на шкатулку, но в ней вполне было место, где Данилов мог держать свой инструмент...» [1, с. 44]. Він не визнає простір квартири своїм, і відповідно відчуває дискомфорт. І тому так легко «приміряє» на себе часопростір квартири Земського: «Сидел он в огромном и мягком кресле, с высокой уютной, обтянутой чёрным бархатом. К подлокотникам спинка спускалась овальными боками, похожими на уши слона. Креслу этому Данилов чрезвычайно завидовал, грустил о нём. Вот бы сидеть в этом кресле, мечтал Данилов, а за окном вьюга, ноги накрыть пледом и сидеть, книгу держать в руках или думать о чём-то... Или ни о чём не думать... Дремать. Славно...» [1, с. 235].

У романі Г. Пагутяк привертає увагу замкнений часопростір психлікарні. Час тут вимірюється зміною дня і ночі: обмеженість простору дає змогу розтягуватися часу. У лікарні усе відбувається за розкладом: двічі на день обхід лікаря, сніданок, обід, вечеря, прогулянка. І лише надзвичайні події призводять до примусового вивільнення хворих з власного часопростору (психологічного і сюжетно-

го). Крім цього хронотоп психлікарні дозволяє розкрити характер і світоглядні позиції одного з головних персонажів, лікаря: «... Олексій Іванович, головний лікар Добромильської лікарні для психічнохворих, думав, чому подібні заклади завжди розміщують в ущелинах, ямах, куди сонячне світло проникає з великими зусиллями. Але в колишніх замках та монастирях, ніби для таких хворих шкода навіть будувати просторі світлі будинки в оточенні життєрадісного краєвиду» [2, с.21]; є стимулятором пригадування персонажем воєнних років: «На фронті він заходив у палати, переповнені стогонами і гарячкою. А тут панувала тиша: кожен перебував у власному світі» [2, с. 20]. Фізичний біль протиставляється душевному. Такі ретроспекційні моменти наштовхують лікаря на філософські роздуми: «У світі було стільки абсурду, що більшість пацієнтів цього закладу, видавались цілком нормальними людьми, тільки дуже самотніми. Вони не тримались купи: їх не об'єднувала жодна ідея чи мета, і дехто був навіть щасливий за цими грубими мурами. А з іншого боку цих стін залишалось чимало людей, котрі воліли би жити тут» [2, с. 21]. Незважаючи, що хронотоп психлікарні існує в реальному часі і просторі, у ньому відбуваються ірреальні події: тут зустрічає Олексій Іванович Слугу, який розповідає свою історію, і якому вдається приспати на певний час пацієнтів лікарні магічною музикою. Замкнений хронотоп лікарні поділяється на менші його складові: палати, казенну кімнату лікаря. Остання є прихистком Олексія Івановича у момент небезпеки. Обмежений простір з «холодними кутками», «припорошеною павутиною» навіює на лікаря сумні роздуми: «У казенній кімнаті, майже палаті, де в холодних кутках зависла припорошена павутина, Олексія Івановича охопив смуток. Він міг би піти до свого кабінету, попрацювати з паперами, заварити міцного чаю, але думка, що його можуть вбити тепер, після чотирьох років війни, що він і далі залишатиметься мішенню для тих, що з лісу, і для тих, хто з міста, не вступалася з голови. Життя не повинно бути безглуздом, принаймні, його кінець. Мабуть, для того люди вигадали Бога, щоб виправдати абсурдність власного існування.

Він просто ліг собі на ліжко, ногами до вікна, ніби вечірне темно-синє небо було чимось кращим, ніж брудно-біла стіна з потріска-

ними дверима й поламаним замком. І нічим не відрізнявся від тих, кого віддано під його опіку: такий самий убогий, напівголодний, покинутий» [2, с. 43]. Відчинене вікно мало б розширювати обмежений простір, але цього не відбувається. Персонаж перебуває у власному психологічному просторі, що конфліктує із зовнішніми просторовими параметрами.

Отже, проаналізувавши функції хоронтопу у романах Г. Пагутяк «Слуга з Добро миля» і В. Орлова «Альтист Данилов», ми дійшли наступних висновків. У творах спостерігається зміщення часопросторових координат, «стирання» меж між реальним і вигаданим, нереальним світом; ірреальні персонажі співіснують на рівних правах із реальними персонажами, що є однією з ознак химерної прози.

Література

1. Орлов В. Альтист Данилов: [Роман] / Владимир Орлов. – М.: Астрель: АСТ, 2010. – 504 с.
2. Пагутяк Г. Слуга з Доброміля: [Роман] / Галина Пагутяк. – Львів: ЛА «ПРАМІДА», 2012. – 200 с.
3. Погрібний А. Мода, новація, закономірність / А. Погрібний // Літературное обозрение. – 1980. – № 2. – С. 24 – 28.
4. Полная энциклопедия символов и знаков / [авт.-сост. В. Адамчик]. – Минск: Харвест, 2008. – 607 с.

Анотація

О.А. Огульчанська. Своєрідність хронотопу у романах Г. Пагутяк «Слуга з Добро миля» і В. Орлова «Альтист Данилов».

У статті досліджується своєрідність хронотопу, що є важливим сюжетотвірним і характеротвірним чинником. Наголошується на поліфункціональності часопросторових координат. До спільних ознак «химерної прози» і творів, написаних у руслі «магічного реалізму» належать: деформація хронотопу, тяжіння персонажів до філософських роздумів, використання міфу (як прямого, так і трансформованого, творчо переосмисленого), співіснування на рівних правах реального світу і ірреального. Письменники використовують різні форми простору: закрите/відкрите, своє/чуже. Час у романах точно окреслений. Виділено хронотоп (мотив) дороги, який дозволяє акцентувати увагу на головних рисах характеру персонажа, підкреслити слабкі і сильні його сторони. Простежено зміщення часово-просторових

координат, «тираня» меж між реальним і нереальним світом; фантастичні персонажі співіснують на рівних правах з реальними персонажами, що є однією з ознак «химерної прози».

Ключові слова: внутрішній світ, роман, хронотоп, часово-просторові координати.

Аннотация

О.А. Огульчанская. Своеобразие хронотопа в романах Г. Пагутяк «Слуга из Добромиля» и В. Орлова «Альтист Данилов».

В статье исследуется своеобразие хронотопа, который является важным сюжетообразующим и характерообразующим фактором. Акцентируется внимание на полифункциональности временно-пространственных координат. К общим признакам «химерной прозы» и произведений, написанных в русле «магического реализма» относятся: деформация хронотопа, тяготение персонажей к философским размышлениям, использование мифа (как прямого, так и трансформированного, переосмысленного), сосуществование на равных правах реального мира и ирреального. Писатели используют разные формы пространства: закрытое/открытое, своё/чужое. Время в романах точно очерчено. Выделен хронотоп (мотив) дороги, который позволяет акцентировать внимание на главных чертах характера персонажа, подчеркнуть слабые и сильные его стороны. Прослежено смещение временно-пространственных координат, «стирание» границ между реальным и нереальным миром; фантастические персонажи сосуществуют на равных правах с реальными персонажами, что является одним из признаков «химерной прозы».

Ключевые слова: внутренний мир, роман, хронотоп, временно-пространственные координаты.

Summary

O.A. Ogulchanska. Originality of chronotop of the novels by H. Pahutyak «Servant from Dobromyl» and by V. Orlov «Danilov, the Violist».

The article focuses on the study of chronotop, which is important plot and character forming factor. Multifunction of the temporal-spatial coordinates is emphasized. Common feature of «chimerical prose» and works which were written in terms of «magic realism» are: deformation of chronotope, characters' inclination to philosophical reflection, the usage of myth (both direct and transformed, rethought), coexistence of the real and unreal world on equal rights. Writers use different forms of space: open/confide, one's own/ someone else's.

Time was precisely delineated in novels. Chronotope (motive) of the road which allows to draw attention to the main character's traits to emphasize his strengths and weaknesses was defined here. Displacement of time-space coordinates, blurring of distinction between the real and unreal world were investigated. Imaginary characters coexist with real characters as equals, which is one of the features of a «chimerical prose».

Key words: novel, chronotop, the temporal-spatial coordinates.